

ADELAJDA SIELEPIN CHR

DUCHOWOŚĆ LITURGICZNA – UKRYTY POSTULAT VATICANUM II

THE LITURGICAL SPIRITUALITY – A HIDDEN POSTULATE OF THE VATICANUM II

A b s t r a c t. The article refers to a rare liturgical and theological issue, which points to spirituality, yet it fully employs the reality of liturgy. By this we do not mean a simple conjunction of the two theological fields or aspects of the Church's life and the more we do not intend to make a methodological mixture, but rather we wish to look at the liturgy in a spiritual way as well as to understand, that true Christian spirituality finds the inevitable and genuine source in the liturgy. The reason is simply the presence of Christ and His Mystery of redemption and sanctification. The topic signalled in the title is the liturgical spirituality. In a brief study the author presents current efforts of coping with the issue of the mystical aspect of liturgy, starting from the postulates of the II Vatican Council along several attempts at defining liturgical spirituality. Even in these few approaches at the subjectmatter we discover the importance of the history and predominating perception of spirituality, liturgy and the Church in particular periods. Hence the need of studies and formation arises with the keen appreciation of the apparently hidden inspirations of the conciliar teaching, which by short expressions may direct our attention towards the main profile of renewal.

Keywords: liturgy; spirituality; sacramental mysticism; council; postulate.

WSTĘP

Artykuł zapowiada studium otwarte na dwa obszary – liturgię i duchowość. Z racji większego skupienia na aspekcie liturgicznym duchowości, należy od razu wyjaśnić jak będzie rozumiane samo pojęcie „duchowość”, zwłaszcza, że w teo-

logii duchowości termin ten zastępowany jest coraz częściej określeniem „życie duchowe”. Samo pojęcie „duchowość” niekoniecznie musi się wiązać z chrześcijaństwem, a nawet z religią, choć w tym obszarze najczęściej bywa stosowane. Duchowość lub mistyka mogą być rozważane jako kategorie naturalne i uniwersalne, obejmujące swoim zakresem duchowy wymiar życia człowieka, wykraczający poza życie biologiczne i „schematy zwyczajnego doświadczenia”¹.

Współcześnie pojęcie „duchowość” odnosi się przeważnie do wymiaru antropologicznego i określa zdolność do autotranscendencji². W zależności od tego, ku czemu ten wewnętrzny akt się kieruje, możemy nazywać daną duchowość zgodnie z tym celem. Jeśli duch kieruje się w stronę Boga i Jego Misterium, to mamy do czynienia z duchowością teologalną i chrześcijańską. Istotne rozróżnienie między tym szerokim polem semantycznym duchowości (kultura, etyka, sztuka, religijna opcja dla elit) a duchowością chrześcijańską jest w tym, że w tej ostatniej centralną rolę odgrywa żywy Bóg objawiający się w Chrystusie, którego człowiek spotyka i wchodzi z Nim w ścisłą życiową relację, a dzięki liturgii – w komunie, osiągającą swój szczyt w Eucharystii.

W naszym opracowaniu ta opcja stanowi temat właściwy i kieruje najpierw do źródeł najbardziej uniwersalnych i podstawowych dla chrześcijaństwa, czyli do tekstów biblijnych, według których życie duchowe to życie według nowej zasady, jaką podaje nam Objawienie, a w nim przede wszystkim sam Chrystus (por. J 3,5-8; 4,24; 16,13). Pismo Święte dostarcza nam szereg tekstów, z których poznajemy specyfikę duchowości chrześcijańskiej. Jest to przede wszystkim „życie według Ducha” (por. 1 Kor 2,11), który sam stanowi tę nową zasadę życia. Takie życie z Bogiem tworzy pewien kształt i przejaw, który zwykle określamy duchowością. A jest to po prostu życie związane z Duchem Świętym³.

Duchowość można ujmować różnie. Obecnie mamy kilkadziesiąt definicji duchowości, choć zamiast tego pojęcia pojawia się określenie „duchowa teologia” (*Spirituelle Theologie*)⁴ lub teologia duchowości. Zasadniczo sprowadzają się one do stwierdzenia, które można ująć następująco: duchowość jest

---

¹ Por. Wacław Świerżawski, *Mistrzu, gdzie mieszkasz? Człowiek istota mistyczna* (Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne, 1994), 27.

² Por. Marek Chmielewski, „Posoborowe koncepcje teologii duchowości”, *Roczniki Teologiczne* 43(1996), 5: 25-26.

³ Por. Burghardt Neunheuser, „Spiritualité liturgique”, w *Dictionnaire encyclopédique de la liturgie*, ed. Domenico Sartore, Achille M. Triacca, Henri Delhougne, t. 2 (Turnhout: Brepols, 2002), 416-417.

⁴ Por. Bogusław Nadolski, „Duchowość Liturgii godzin”, w *Mirabile laudis canticum. Liturgia godzin: dzieje i teologia*, red. Helmut J. Sobeczko (Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego, 2008), 191.

to dynamiczna więź treści wiary i sposobu, w jaki jest ona wyrażana w życiu konkretnych ludzi⁵. Hans Urs von Balthasar rozróżnia między duchowością jako „praktyczną i egzystencjalną postawą człowieka, będącą następstwem i wyrazem jego religijności” oraz właściwą chrześcijańską duchowością, którą rozumie jako „subiektywną stronę dogmatyki”⁶. Najprostsza dla naszych potrzeb wydaje się być definicja Jordana Aumanna OP, który twierdzi, że duchowość jest to „udział w misterium Chrystusa poprzez wewnętrzne życie łaski”⁷. Z łatwością da się zauważyć dogmatyczno-przeżyciowy charakter definicji, wprowadzając bez aluzji do liturgii, ale to jednak łaska, która jest zasadniczym darem i wypełnieniem liturgii, bezpośrednio na nią wskazując.

Po Soborze Watykańskim II, kiedy odnowa liturgii zaznaczyła się w życiu Kościoła, zaczęto doceniać jej wpływ na duchowość i coraz bardziej utwierdzano się w przekonaniu, że liturgia powinna być traktowana jako źródło duchowości⁸. Dlatego też duchowość liturgiczna nie jest bynajmniej nauką interdyscyplinarną, łączącą liturgię z duchowością, ale raczej powinna być potraktowana monolitycznie, jako doświadczenie transcendencji przez liturgię i w liturgii, a liturgia ma być przeżywana na sposób duchowy. Chcemy w niej dojrzeć ducha a nie tylko walor semantyczny, głębię mistycznego doświadczenia a nie tylko kategorię teologiczną, a jeśli już – to również teologiczną, prowadzącą do relacji z Bogiem. O tym już w inspirujący sposób mówili przedstawiciele ruchu liturgicznego, a R. Guardini nadał nawet swojej książce tytuł *O duchu liturgii*⁹, do czego nawiązał potem Papież Senior Benedykt XVI w swojej publikacji zatytułowanej *Duch liturgii*¹⁰. Obserwujemy jednak niedosyt w tej dziedzinie, i to pod względem zarówno merytorycznym, gdyż niewiele się na ten temat pisze i bada, jak i pastoralnym, bo wciąż liturgia traktowana jest niemal punktowo jako warunek łaski koniecznej do zbawienia, ale zbyt mało jako naturalne źródło i treść wiary, a także jej fak-

---

⁵ Por. Świerzawski, *Mistrz*, 19.

⁶ Hans Urs von Balthasar, *Spiritus Creator. Skizzen zur Theologie*, t. 3 (Einsiedeln: Johannes Verlag, 1967), 247-263.

⁷ Jordan Aumann, *Zarys historii duchowości*, tłum. Jan Machniak (Kielce: Jedność, 2007), 17n.

⁸ Kevin Irwin, *Liturgy, Prayer and Spirituality* (New York: Paulist Press, 1984); Robert Duggan, „Liturgical Spirituality and Liturgical Reform”, *Spiritual Life* 27(1981): 1, 46-53.

⁹ Romano Guardini, *Vom Geist der Liturgie* (Mainz: Matthias Grunewald Verlag, 1918); w j. polskim *O duchu liturgii*, tłum. i oprac. M. Wolicki (Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1996).

¹⁰ Joseph Ratzinger, *Der Geist der Liturgie* (2000), w j. polskim *Duch liturgii*, tłum. E. Pieciul (Poznań: Klub Książki Katolickiej, 2002), 9.

tyczne i najbardziej zobowiązujące wyzwanie. Różne są tego przyczyny, ale też może i samo Magisterium Kościoła niezbyt jasno o tym mówi? Interesuje nas w niniejszym studium liturgia jako źródło, a nawet środowisko duchowości oraz odpowiedź na pytanie, czy takie ujęcie jest w aktualnym zamyśle Kościoła, a przede wszystkim w odnowicielskim nauczaniu Soboru Watykańskiego II.

Impulsem do takich poszukiwań jest także fakt, że coraz częściej, choć nadal nieśmiało, opcja ta występuje w pismach współczesnych liturgistów Europy Zachodniej¹¹, a także i w Stanach Zjednoczonych¹². Są to albo opracowania przybliżające teologię liturgii jako Misterium lub też nawiązujące wprost do teologii wschodniej¹³ i jej wpływu na teologię liturgii i teologię liturgiczną Zachodu. Wszystkie te inspiracje przygotowywały powszechną dyskusję o Kościele współczesnym, jaką podjął Sobór Watykański II, gdyż całe swoje nauczanie o Kościele rozpoczął on w zasadzie i oparł na liturgii, o czym świadczy choćby nawet pierwszy dokument Soboru, jakim była Konstytucja o liturgii¹⁴. Po Soborze nurt ten wszedł najpierw w środowiska akademickie, co potwierdzają publikacje rzymskiego Ateneum św. Anzelma, Instytutu Liturgii Pastoralnej św. Justyna w Padwie, działalność studyjna opactwa benedyktyńskiego w Maria Laach oraz inne ośrodki badawcze we Francji czy w Niemczech. W Polsce nurt teologii liturgicznej, która prowadzi do duchowości liturgicznej, reprezentował niemal w całej swojej twórczości Bp Wacław Świerzawski – twórca i wieloletni dyrektor Instytutu Liturgicznego w Krakowie. Określał on tę dziedzinę mianem mistyki sakramentalnej, niejako odpowiednika teologii misteryjnej Odo Casela OSB. Kontynuatorem tej opcji jest obecnie nadal działający Instytut Liturgiczny im. bł. Michała Giedroycia na Wydziale Teologicznym UPJPII w Krakowie. Natomiast w naukowym środowisku lubel-

---

¹¹ Szczególne zasługi mają tutaj teologowie epoki przedsoborowej, reprezentujący tzw. „ruch liturgiczny”. Poza wspomnianym już Romano Guardinim należą do nich przede wszystkim: Odo Casel, Cipriano Vagaggini, Salvatore Marsili, Achille M. Triacca. W Polsce do pionierów tego nurtu, którzy przed Soborem tworzyli zręby duchowości liturgicznej jeszcze jej tak nie nazywając, należeli m.in.: Ks. Michał Kordel, Ks. Władysław Korniłowicz, s. Maria Renata Fudakowska, niepokalanka i inni.

¹² Por. Robert Taft, Aidan Kavanagh, David W. Fagerberg.

¹³ Współcześni teologowie prawosławni, którzy działali we Francji lub Stanach Zjednoczonych, jak np.: Aleksander Schmemmann, Paul Evdokimov, Paweł Florenski, a w Polsce Jerzy Klinger czy zmarły niedawno artysta, filozof i teolog Jerzy Nowosielski, z którym związany był także działający aktualnie w Warszawie Henryk Paprocki.

¹⁴ Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum Concilium”* [dalej: KL] (Watykan: Typis Polyglottis Vaticanis, 1963).

skim wiele uwagi poświęca tej dziedzinie liturgiki Ks. Bogusław Migut¹⁵. Łączy on zagadnienie duchowości liturgicznej z pogłębionymi studiami nad liturgią, wyraźnie rozróżniając teologię liturgii od teologii liturgicznej, której owocem jest duchowość zakorzeniona w liturgii, w doświadczeniu wierzącego uczestnika liturgii. Powołuje się on na wybitne opracowania teologii zachodniej, zwłaszcza amerykańskiej, o której wspomniałam wyżej, i które często po raz pierwszy przybliży polskiemu czytelnikowi.

Przedmiotem naszego opracowania jest soborowa myśl źródłowa na ten temat, której studium ma nam pozwolić na wyprowadzenie przesłanek dla określania natury duchowości liturgicznej i jej roli w życiu Kościoła oraz jej miejsca i znaczenia w ramach duchowości chrześcijańskiej.

1. INSPIRACJE SOBOROWE

Soborowa Konstytucja o świętej Liturgii *Sacrosanctum Concilium* mówi, że „liturgia jest źródłem i szczytem” życia Kościoła (*fons et culmen*)¹⁶. W innym miejscu dodaje, że: „Liturgia jest pierwszym i niezastąpionym źródłem, z którego wierni czerpią ducha prawdziwie chrześcijańskiego”¹⁷. Jest liturgia także jedynym „miejscem” (*topos*)¹⁸, w którym człowiek uzyskuje swoją najwyższą godność, dziecka i partnera Boga (chrzest), z którym odtąd realizuje swoje powołanie do budowania Jego Królestwa, ale przede wszystkim do komunii z Bogiem (Eucharystia), która obejmuje całego człowieka z jego etosem duchowym i ziemskim, zapewniając pojmowanie w Duchu i Bożo-ludzka syntonię, zdolną przemieniać świat i tęskniące stworzenie (por. Rz 7,4; 8,14.21-22.28-30), a do czego z kolei nawiązuje soborowa Konstytucja o Kościele, sugerując istotę godności człowieka zbawionego:

---

¹⁵ Por. Bogusław Migut, np. *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2007); „Misteryjna natura liturgii”, *Roczniki Teologiczno-Homiletyczne*, 57(2010), 2: 159-183; „Duchowość liturgiczna jako zasada jedności duchowości chrześcijańskiej”, w *Duchowość kształtowana przez liturgię*, red. Krzysztof Porosło (Kraków: Wydawnictwo Benedyktynów, 2017), 105-126.

¹⁶ KL 10.

¹⁷ KL 14.

¹⁸ Gr. *topos* nie oznacza jedynie lokalizacji przestrzennej, ale raczej zestaw uwarunkowań, które zapewniają realizację i skuteczność. W przypadku liturgii mamy do czynienia z uwarunkowaniami wynikającymi z łaski, czyli z realną obecnością Chrystusa przede wszystkim. Podobne znaczenie mają biblijne „miejsca” o charakterze eschatologicznym, takie jak: niebo czy Królestwo Boże.

Osobliwą rację godności ludzkiej stanowi powołanie człowieka do uczestniczenia w życiu Boga. Człowiek już od swego początku zapraszany jest do rozmowy z Bogiem: istnieje bowiem tylko dlatego, że Bóg stworzył go z miłości i wciąż z miłości zachowuje, że żyje w pełni wedle prawdy, gdy dobrowolnie uznaje ową miłość i powierza się swemu Stwórcy¹⁹.

We współczesnej formacji i w życiu chrześcijańskim chodziłoby jedynie o to, by odkryć i osiągnąć to „miejsce”, gdzie Bóg spotyka i łączy się z człowiekiem tak blisko, gdzie udziela się prawdziwe życie jako poznanie i pełne doświadczenie Boga. Tak więc Liturgia i życie wzajemnie się łączą: Liturgia uświęca życie, a życie stanowi przestrzeń dla Boga, którego Liturgia w to życie wprowadza, stwarzając tym samym nową sytuację – rzeczywiste spotkanie z Trójjedynym Bogiem przez Chrystusa w Duchu Świętym. Liturgia bez życia może stać się czczym rytualizmem, a życie bez Liturgii może stać się miejscem dla idoli, bo przestrzeń przeznaczoną dla Boga można bezwiednie wypełnić Jego złudną karykaturą.

Na jedność liturgii z życiem wskazuje samo określenie „duchowość liturgiczna”, nie mające jeszcze w liturgice stałego miejsca, ale mogące się kojarzyć co najwyżej z hasłem *pietas liturgica*, czyli pobożność liturgiczna, która jest przejawem dynamicznej relacji z Bogiem zapoczątkowanej w Liturgii, a która wyraża się w modlitwie i w życiu, a polega na całkowitym oddaniu siebie samego Bogu tak jak Chrystus i z Chrystusem przyjmowanym w liturgii, czyli po prostu w kulcie²⁰. Często liturgia utożsamia się z ofiarą, idąc za myślą św. Pawła z Listu do Rzymian:

A zatem proszę was, bracia, przez miłosierdzie Boże, abyście dali ciała swoje na ofiarę żywą, świętą, Bogu miłą, jako wyraz waszej rozumnej służby Bożej (Rz 12,1).

W duchu tej Pawłowej optyki napisał swoją książkę o duchowości liturgicznej współczesny teolog Matias Augé²¹, który zresztą kontynuował swoje badania nad duchowością wynikającą z wydarzenia liturgicznego, pokazując całokształt liturgii wykraczający poza samą celebrację²².

---

¹⁹ Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele 'Gaudium et spes'* [dalej: KDK] (Watykan: Typis Polyglottis Vaticanis, 1965), n.19.

²⁰ Por. Bogusław Nadolski, *Liturgika*, t. 1 (Poznań: Pallotinum, 1989), 24.

²¹ Por. Matijas Augé, *Spiritualità liturgica* (Milano: Edizioni San Paolo, Cinisello Balsamo, 1998).

²² Por. Matijas Augé, *Liturgia. Storia, celebrazione, teologia, spiritualità* (Milano: San Paolo Edizioni, 2010).

Charakter ofiarniczy liturgii nie może być jednak rozumiany punktowo jako jednorazowy akt całopalnej ofiary, prowadzący najczęściej do śmierci męczeńskiej. Znamię ofiary, charakteryzujące duchowość liturgiczną, wyjaśnia występujące we wspomnianej perykopie wyrażenie „rozumna służba Boża”, jak określił św. Paweł – gr. *logiké latreia (thysia)*. Ujmuje ono trafnie istotę liturgii, którą też próbował definiować kard. J. Ratzinger w swojej książce *Duch liturgii*²³, a wcześniej w tłumaczonej też na język polski książce pt. *Nowa pieśń dla Pana. Wiara w Chrystusa a liturgia dzisiaj*²⁴. Twierdzi on, że liturgia to akt świadomy, rozumny, polegający na ofiarowaniu Bogu słowa, modlitwy, ale i samego siebie z całą pełnią własnej egzystencji. To cały człowiek, ze swoją duszą (rozum i wola) oraz ciałem, staje się tym „słowem” (*logos*) modlitwy, cały staje się modlitwą, i wtedy dopiero to słowo (*logos*) staje się darem składanym całopalnie, jest pełnym oddaniem się (*latreia, thysia*), w którym to, co ludzkie, jest w Eucharystii dopełniane przez Chrystusa, Słowo Wcielone, *Logos par excellence*.

Jeszcze bardziej wnikliwe wyjaśnienie tego wyrażenia znajdujemy w jego esejach zebranych w tomie zatytułowanym *Teologia liturgii*²⁵. Według Kard. Ratzingera decydujące w tym wyrażeniu jest określenie *logikē*, które nawiązuje do słowa *logos, logikon*, czyli ofiara wyrażana w słowach. Złożona interpretacja liturgiczna tego sformułowania²⁶ wywodzi się od O. Casela²⁷, który opowiada się za grecką etymologią tego słowa, wiążąc ją z możliwością ówczesnych kontaktów hellenizmu, judaizmu i chrześcijaństwa. Pojęcie to znajdujemy już w Starym Testamencie, w Księgach prorockich, gdzie jest mowa o ofiarach duchowych, wyrażanych słowami, a nie jedynie w formie krwawej żertwy ze zwierząt i materialnych płodów ziemi (por. Oz 14,3; Ps 50[49],8-14; 51[50],18n; 68[67], 31,119[118],108). To właśnie ten aspekt otworzył drogę pojęciu ofiary do kultury greckiej i do chrześcijaństwa. Ofiara słowna *logikē* wskazuje tutaj na ofiarę wewnętrzną, a nie zewnętrzną; jest to ofiara angażująca ducha człowieka przede wszystkim, a z nim i całą osobę w ciele. Dlatego życie, określane słowem *logikē*, może być synonimem inne-

---

²³ Por. Ratzinger, *Duch liturgii*, 43.

²⁴ Por. Joseph Ratzinger, *Nowa pieśń dla Pana. Wiara w Chrystusa a liturgia dzisiaj*, tłum. J. Zychowicz (Kraków: Wydawnictwo ZNAK, 1999), 189n.

²⁵ Joseph Ratzinger, *Teologia liturgii*, seria: Joseph Ratzinger *Opera omnia*, red. Krzysztof Gózdź i Marzena Górecka, t. 11, tłum. W. Szymona (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012).

²⁶ Por. Ratzinger, *Teologia*, 393.

²⁷ Odo Casel, „Die *logikē thysia* der antiken Mystik in christlich-liturgischer Umdeutung”, *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* 4 (1924): 37-47; za: Ratzinger, *Teologia*, 393, przypis 20.

go, także Pawłowego wyrażenia „życie według ducha” (*kata pneuma*), które wiele razy występuje w jego Listach.

W chrześcijaństwie pierwotnym, w regionie wpływów hellenistycznych, słowo to nabrało znaczenia chrystologicznego. *Logos* identyfikowany z Chrystusem rozumiany był jako źródłosłów zastosowanej przydawki *logikē*, co pozwoliło na interpretację ofiary jako ofiarę samego Chrystusa-Logosu, który jest w uczestniku liturgii i włącza go w swój Boski akt oddania się Bogu Ojcu, w swoje dzieło zbawienia, zacieśniając przynależność do Ojca. Na tym polega owa rozumna służba (*logiké latreia*) rozumiana integralnie co do człowieczeństwa, jak i co do zjednoczenia z Chrystusem. Ów dar, ofiara, oddanie przepełnione Chrystusem jest kształtem kultu chrześcijańskiego, który objawia się w miłości i dobroci oraz odznacza się duchową płodnością.

Tak rozumiany kult służy dobru człowieka. Ewangelia przecież sama nam podpowiada, że to „szabat został ustanowiony dla człowieka, a nie człowiek dla szabatu” (Mk 2,27). Liturgia zatem ma z założenia służyć człowiekowi, jego dobru i szczęściu, a ze względu na działającego w niej Boga, dobru zbawczemu, czyli szczęściu ze zjednoczenia z Nim i ze zbawionymi. Liturgia służy i sama jest już tu i teraz doświadczeniem tego dobra. Duchowość rodząca się z liturgii, począwszy od czasów ruchu liturgicznego szczególnie ją doceniającego, zaczęła coraz częściej stawać się przedmiotem studiów niektórych teologów, zwłaszcza w okresie posoborowym²⁸. Twierdzili oni jednak, że zarówno terminologia, jak i natura tej dziedziny liturgicznej nie zostały jeszcze wystarczająco wypracowane i stanowią nadal poważne wyzwanie dla współczesnych liturgistów²⁹.

Głównym założeniem takich studiów jest wyraźniejsze ukazanie znaczenia liturgii dla życia chrześcijańskiego, jej soteriologicznej nieodzowności³⁰, jak też ukazanie duchowości liturgicznej w Kościele jako celu odnowy liturgicznej, która nie ma przecież ograniczać się jedynie do rewizji ksiąg liturgicznych i obrzędów³¹. Warto przypominać sobie wciąż pytanie papieża Jana

---

²⁸ Por. Salvatore Marsili, „La «spiritualità liturgica» in clima di polemica”, *Rivista Liturgica* 61 (1974): 337-354; Bruno Secondin, „Liturgia a spiritualità: dialoghi incompiuti e imperfetti”, *RPL* 4(1988): 47-54; Franco Brovelli, „Liturgia e spiritualità: storia di un problema recente e suoi sviluppi”, w *Ritorno alla liturgia. Saggi sul Movimento liturgico* di Franco Brovelli (a cura di) (Roma: CLV Edizioni Liturgiche, 1989), 213-278.

²⁹ Por. Mario Torcivia, „Spiritualità e liturgia. La riflessione post-conciliare”, *Teresianum* 61(2010): 59-102.

³⁰ To w zasadzie źródło łaski, która, jak naucza Katechizm, jest do zbawienia konieczna. Por. KKK 1997.

³¹ Więcej na ten temat: Stanisław Czerwik, „Mistagogia w służbie duchowości liturgicznej”,

Pawła II, które zamieścił w Liście apostolskim *Tertio millennio adveniente*: „w jakim stopniu liturgia jest przeżywana jako ‘źródło i szczyt’ życia Kościoła zgodnie z nauczaniem Konstytucji *Sacrosanctum Concilium*”³², i odpowiadać na nie często.

Chodzi o swoiste „nawrócenie” liturgiczne w życiu duchowym Kościoła³³, bo to właśnie liturgia otwiera drogę naszej wiary prowadzącą do prawdziwego doświadczenia religijnego, a przecież w teologii nie ma jeszcze jednoznaczności co do statusu duchowości liturgicznej i w ogóle jej istnienia. Ta trudność, jak twierdzą niektórzy³⁴, ma swoje korzenie najprawdopodobniej w długotrwałym rozdzielaniu dziedzin teologii i świętości, liturgii i pobożności Ludu Bożego (*pietas liturgica*), a w konsekwencji liturgii od duchowości. W rozdzielaniu, *de facto* mało precyzyjnym, pobożności obiektywnej od pobożności subiektywnej, czyli: pobożności i duchowości, które mają swoje korzenie w źródłach eklezyjalnych i obiektywnych, jak słowo Boże i sakramenty od pobożności indywidualnej i subiektywnej, typu: modlitwa osobista, kontemplacja, asceza czy życie mistyczne. W rzeczywistości jednak duchowość chrześcijańska nie może szukać swoich korzeni gdzie indziej niż w Misterium zbawienia, jak też nie może mieć innego charakteru niż teologiczny, czyli skierowany na Boga, a tym samym i teologiczny, czyli może być także przedmiotem refleksji naukowej.

Odnowa liturgiczna spowodowała zajęcie się tym tematem ponownie, zwłaszcza po Soborze Watykańskim II. Wzajemna harmonia między obszarami liturgii i duchowości znajduje swoje odzwierciedlenie w wykładanych przedmiotach teologicznych o nazwie: liturgia i duchowość lub duchowość liturgiczna, zwłaszcza w instytutach specjalizujących się w dziedzinie liturgiki i teologii duchowości. Również coraz częściej w słownikach i leksykonach liturgicznych znajduje się miejsce dla terminu „duchowość liturgiczna”, a w słownikach duchowości odpowiednio pojawia się termin „liturgia”.

---

w *Mistagogia a duchowość*, red. Andrzej Żądło (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2004), 47; Aidan Nichols, *Patrząc na liturgię*, tłum. T. Glanz (Poznań: Klub Książki Katolickiej, b.r.w.).

³² Jan Paweł II, List apostolski *Tertio millennio adveniente* (Watykan: Typis Polyglottis Vaticanis, 1994), n. 36.

³³ „«conversione» liturgica della vita spirituale” – por. Augé, *Spiritualità*, 6.

³⁴ Por. Jesús C. Cervera, „Liturgia e Spiritualità”, w *Scientia liturgica*, t. 2. *Liturgia fondamentale*, ed. Anscar J. Chupungco (Casale Monferrato. Alessandria, 1998), 64.

2. PRÓBY DEFINIOWANIA DUCHOWOŚCI LITURGICZNEJ

Burghardt Neunheuser OSB, wybitny liturgista czasów posoborowych, kontynuator wielkich mistrzów i pionierów teologii liturgii, takich jak: S. Marsili i C. Vagaggini, formułuje definicję duchowości liturgicznej w znanym słowniku *Dictionnaire encyclopédique de la liturgie* nawiązując do soborowej Konstytucji o liturgii i zamieszczonej w niej formule o naturze liturgii. Definicja duchowości liturgicznej według B. Neunheusera, który zaczerpnął inspirację od C. Vagaggini³⁵, brzmi następująco:

Duchowość liturgiczna polega na budowaniu swego życia – całego świadomie przeżywanego ludzkiego życia – na autentycznym udziale w liturgii, tak by była ona szczytem i źródłem (*culmen et fons*) całego ludzkiego działania (por. KL 10), aby ostatecznie ‘misterium paschalne wyrażało się w życiu (*ut misterium paschale vivendo exprimatur*)’³⁶.

Duchowość liturgiczna wydaje się przejawiać paschalnym charakterem życia, realizacją najistotniejszej zasady dziejów zbawienia, którą uobecnia Chrystus historyczny i mistyczny, obecny w liturgii. Połączenie jednak obu rzeczywistości: liturgii i duchowości, jest nadal problematyczne, zwłaszcza, gdy chodzi o poważniejsze traktaty i podręczniki z liturgiki czy duchowości. Jest to najpierw zazwyczaj zestawianie obu dyscyplin, choć zmierzające do odkrycia nowej wspólnej rzeczywistości pod hasłem duchowości.

Z terenu rodzimego przykładem może być opracowanie Bp. W. Świerzawskiego, ucznia B. Neunheusera, który duchowość zakorzenioną w liturgii nazywa „mystyką sakramentalną” lub „mystyką liturgiczną”. Ten neologizm występuje w jego publikacjach liturgicznych a kulminuje w książce poświęconej duchowości ukazującej człowieka jako żyjącego w Misterium Chrystusa uobecnianym w liturgii³⁷. Autor wprawdzie używa też określenia „duchowość liturgiczna”³⁸, ale w swoim opracowaniu przybliża, a niejednokrotnie zestawia terminologię i kategorie obu tych dziedzin – liturgii i duchowości – wyjaśniając ich cechy

---

³⁵ Por. Cipriano Vagaggini, *Il senso teologico della liturgia. Saggio di liturgia teologica generale* (Roma: San Paolo, 1965), 630.

³⁶ Burghardt Neunheuser, „Spiritualité liturgique”, w *Dictionnaire encyclopédique de la liturgie*, ed. Domenico Sartore, Achille M. Triacca, Henri Delhougne, t. 2 (Turnhout: Brepols, 2002), 416. Rozwinięcie tej definicji przez B. Neunheusera przytacza S. Czerwik w: Czerwik, *Mistagogia*, 52.

³⁷ Świerzawski, *Mistrzu*.

³⁸ Podaje tam nawet charakterystykę takiej duchowości jako ściśle związanej z obecnością Chrystusa i Ducha Świętego, podkreślając tym samym jej chrystologiczny i pneumatologiczny wymiar. Por. Świerzawski, *Mistrzu*, 102.

wspólne, co jest próbą korzystania z obu dyscyplin w celu głębszego i bardziej rzeczywistego podejścia do życia chrześcijańskiego.

Łączenie kategorii z obu dziedzin nie powinno jednak doprowadzać do traktowania duchowości jak liturgii, a liturgii jak duchowości. Konieczne jest patrzenie na życie chrześcijańskie z dwu perspektyw: liturgii i duchowości, dostrzegając ich współzależność i spójność. Liturgia kieruje w duchowości uwagę na fakt, że jest jej źródłem, zarówno na poziomie teologii, jak i doświadczenia życia. Duchowość winna akcentować konieczność celebrowania i przyswajania Misterium, które wprowadza w rzeczywistość i animuje cnoty teologalne oraz dopełnia zmysł kontemplacji, kierując wprost ku miłości *Agape*, świętości i chrześcijańskiej mistyce.

Aidan Kavanagh OSB twierdzi, że liturgia zawsze tworzy i zakłada duchowość, natomiast „duchowość” jako taka może upodabniać się w swoim przejawie do liturgii i tworzyć jakiś jej substytut, ale może nie mieć w istocie związku z liturgią³⁹. Może to właśnie ten problem ilustruje wypowiedź Kardynała J. Ratzingera, kiedy zapytano go, dlaczego tylu katolików odchodzi od Kościoła i wstępuje do sekt lub ucieka w różne ezoteryczne praktyki; jaka może być tego przyczyna. Kardynał miał odpowiedzieć: bo coś dzieje się z naszą liturgią, że nie znajdują w niej spełnienia. To ona powinna w sposób skuteczny zaspokoić najgłębsze pragnienie nadprzyrodzoności przez wprowadzenie w przestrzeń duszy samego Boga, na którego każdy człowiek, choćby podświadomie, ale z niepokojem i tęsknotą czeka. Jesteśmy stworzeni dla Niego, na Jego obraz i podobieństwo (por. Rdz 1,27). Duchowość, która powinna się dzięki uczestnictwu w liturgii pojawić oraz wypełnić serce i umysł człowieka, przełożyć się na życie, nadać mu sens, nie miała *de facto* miejsca, bo liturgia nie przyciągnęła, nie wtajemniczyła człowieka w relację z Bogiem, więc to puste miejsce człowiek oddaje komu innemu zamiast Boga, i nawet odchodzi z Kościoła, bez wiary.

Wiarygodnym miernikiem wiary jest starożytna maksyma przypisywana Prosprowi z Akwitanii (V w.) *Legem credendi lex statuat supplicandi*. Modlitwa, zwłaszcza ta wyrażona w kulcie liturgicznym, tworzy fundamenty zasad wiary, tworzy ona też, a nawet wyznacza, parametry duchowości, czyli zasady życia wiarą. Warto zauważyć, że kult liturgiczny nie ulega ani prawom wiary, ani prawom duchowości. Te ostatnie nie stanowią fundamentu ani zasady kultu. Nie musimy trzymać w ręce kanonu Pisma Świętego, czy wyznania wiary w Trójcę Świętą, czy rubryki lub orzeczenia jakiegoś soboru ekumenicznego, by być zdol-

---

³⁹ Por. Aidan Kavanagh, „Liturgie et conscience ecclésiale”, *La Maison-Dieu* 154 (1983): 31n.

nym do sprawowania kultu, gdzie żyje Bóg. To samo autentyczne i żywe spotkanie z Bogiem, jak w przypadku Abrahama i Mojżesza, jest tym punktem decydującym, od którego wszystko zależy; Punktem-spotkaniem z Bogiem, które nie jest inne niż kultyczne, po prostu liturgiczne.

Natomiast liturgia domaga się, zmierza ku duchowości, ku doświadczeniu i przeżywaniu, które można nazwać w pełnym tego słowa znaczeniu „mistagogią” i które przedłuża się na każdy dzień, zgodnie z powołaniami, z różnymi formami życia ewangelicznego, świadectwem i misją⁴⁰. Człowiek jest istotą liturgiczną, jak powie H.U. von Balthasar. Nawet św. Ignacy Loyola, którego duchowość nie just uważana za szczególnie liturgiczną, używa wiele terminów liturgicznych na określenie powołania człowieka i tym samym zasady swoich *Ćwiczeń*. Pisał, że człowiek został stworzony, aby Boga wielbił, okazywał Mu cześć i służył Mu (*leitourgein*)⁴¹. Jest to możliwe, gdy świadomość jest wypełniona poznaniem Boga. Liturgia jest wtedy owocna, gdy stanowi doświadczenie pełne znaczenia (*meaningful experience*)⁴², dlatego tak istotna jest formacja liturgiczna, która współdziała z Duchem Świętym lub nawet jest Jego narzędziem w kształtowaniu prawdziwego *sensus fidelium*⁴³ albo jak to nazywamy *sensus Ecclesiae*.

Według L. Bouyera duchowość obejmuje przede wszystkim naszą relację z Chrystusem i Jego zbawczym dziełem przede wszystkim w samej Eucharystii i przez celebrację eucharystyczną⁴⁴. Nie można oddzielać liturgii od życia. Tylko wtedy jest ono w pełni chrześcijańskie, to znaczy zjednoczone z Chrystusem, kiedy realnie i przede wszystkim przychodzi On do nas w liturgii. Wtedy wszystkie działania człowieka stają się ‘nowe’ i przyczyniają się do odnowy świata, o czym poucza nas soborowa Konstytucja o Kościele *Gaudium et spes*⁴⁵.

---

⁴⁰ Takie znaczenie mistagogii proponował Pseudo-Dionizy Areopagita. Por. Cervera, *Liturgia*, 65n.

⁴¹ Por. Maria Campatelli, *Kreatywna i formacyjna siła liturgii*, tłum. K. Stopa, w *Teologia pastoralna. Duszpasterstwo na nowe czasy*, red. Tomasz Śpidlik, Marko Rupnik (Kraków: Salwator, 2010), 351.

⁴² Ferdi P. Kruger, „The Contemplative Influence of Cognition and Recognition on Participation and Celebration of Holy Communion”, *Studia Liturgica* 49(2019), 1: 55.

⁴³ John B. Ryan, „The *Sensus Fidelium*, the Magisterium, and Liturgy: A Hot Topic Becomes Hotter”, *Studia Liturgica* 46(2016), 1-2: 118. Wiele interesujących wiadomości na ten temat także w: Gilles Routhier, „Liturgical Formation”, *Studia Liturgica* 46(2016), 1-2: 39-54.

⁴⁴ Por. Louis Bouyer, „La liturgie demeure aujourd’hui le lieu de la vie spirituelle pour le prêtre et pour le laïc”, *La Maison Dieu* 69(1962): 9.

⁴⁵ Por. KDK 39.

3. ZWIĄZEK LITURGII Z DUCHOWOŚCIĄ W DZIEJACH

Liturgia w relacji do duchowości, czy liturgia jako „szkoła duchowości” przechodziły swoje dzieje, które były uzależnione od ogólnego rozumienia Kościoła jako Ludu Bożego i jego relacji z Bogiem⁴⁶. Liturgia ze swojej natury jest wydarzeniem w Kościele i z udziałem Kościoła jako wspólnoty związanej z Bogiem. W dziejach ich obraz kształtował się różnie. A zatem w naszym przeglądzie chronologicznym nie będziemy wprost mówić o duchowości liturgicznej, bo taka nazwa wówczas nie istniała. Możemy jedynie dostrzec jej elementy występujące w głębokim i świadomym życiu duchowym. W naszym bardzo ogólnym opracowaniu skupimy się jedynie na charakterystycznych cechach. W poszczególnych okresach historii Kościoła można mówić co najwyżej o relacji tych dwóch dziedzin, ale na pewno nie o scaleniu, monolicie wykazującym przenikanie się obu tych zakresów. Za kryterium takiego podejścia można uznać sposób rozumienia liturgii, chociaż i ta nazwa przez wiele wieków nie występowała. Posługiwano się jedynie pojęciami wyrażającymi treść lub elementy liturgii, takie jak: sakramenty, misterium, łaska, odkupienie, komunika z Bogiem, Kościół, wspólnota. Natomiast duchowość ma dłuższą tradycję w świadomości wiernych, dlatego badanie doświadczenia liturgicznego można odnosić do dziejów duchowości Kościoła, w których można wyróżnić zasadniczo cztery etapy⁴⁷:

1. Kształtowanie się duchowości liturgicznej (I-VII w.). Ten okres osiągnął swój szczyt w czasie pontyfikatu Grzegorza Wielkiego;

2. Okres zanikania duchowej istoty kultu przy jednoczesnym rozkwicie zewnętrznej jego formy i świetności rytualnej kultu publicznego (VIII-XIV w.);

3. Schyłek pobożności liturgicznej i prywatnej oraz wyraźne rozdzielenie obu tych form, wskutek czego nastąpiła formalizacja kultu publicznego, osiągając swój szczyt w nurcie rubrycystycznym, a pobożność prywatna szukała ujścia na marginesie liturgii. Mocno uwydatniło się to w epoce Renesansu i trwało aż do końca XIX wieku.

4. Odnowa w duchowości liturgicznej na przełomie XIX i XX w. polegała na powrocie do jedności kultu publicznego i pobożności indywidualnej oraz oczyszczeniu z tego, co doprowadziło je do rozdziału.

---

⁴⁶ Więcej na ten temat w: *La Maison Dieu* 69(1962), który jest poświęcony w całości *Liturgie et Vie Spirituelle*.

⁴⁷ Por. Louis Bouyer, *Wprowadzenie do życia duchowego*, tłum. L. Rutowska (Warszawa: Wydawnictwo PAX, 2014).

We wspomnianych wyżej fazach jest za każdym razem mowa o duchowości liturgicznej, ale tylko z czysto studyjnych powodów, bo przecież wiemy, że określenie to jest stosunkowo nowe, ale w przeszłości dopatrujemy się zaledwie zapowiedzi tych cech i elementów, które dzisiaj uważamy za istotne w liturgii i wynikającej z niej duchowości. Dlatego bardziej precyzyjny jest schemat przedstawiony przez włoskiego kapucyna O. Lorenzo Artuso⁴⁸, dla którego punktem odniesienia jest świadomość istnienia duchowości liturgicznej i stosownie do tego faktu wyróżnia on dwa główne przedziały czasowe: zapowiedzi (*I preludi*) duchowości liturgicznej, kiedy jej jeszcze nie rozpoznawano, oraz utrwalenie (*l'affermazione*) duchowości liturgicznej, kiedy to przyznano jej istotne miejsce w życiu chrześcijanina. Pierwszy etap obejmuje duchowość ukazaną w Nowym Testamencie, w okresie patrystycznym oraz przed i po Soborze Trydenckim. Drugi etap odnosi się do powstania duchowości liturgicznej *sensu stricto* w ramach ruchu liturgicznego i jego kontynuacji w nurcie Soboru Watykańskiego II. W dziedzinie teoretycznej, naukowej brakuje jeszcze metody, by wprowadzać istotne elementy liturgii i duchowości do systematycznych kursów zarówno z liturgiki, jak i teologii duchowości, ale widoczne są już przynajmniej tendencje w tym kierunku. Z punktu widzenia studiów systematycznych należałoby dokonać pewnych wyjaśnień co do zasad i zakresu korzystania z pewnych danych liturgiki i duchowości dla tworzenia pojęć w dziedzinie duchowości liturgicznej. W tym celu rysuje się kilka etapów takich koniecznych wyjaśnień-uzgodnień:

I. Na poziomie teologicznym należałoby najpierw określić duchową naturę liturgii i odpowiednio liturgiczne aspekty w duchowości, zatrzymując się nad podstawowymi pojęciami reprezentatywnymi dla tych dziedzin, przede wszystkim takimi jak: duchowość i liturgia oraz ściśle związane z nimi słowo „misterium”.

II. Następny etap to zbadanie dziejów wzajemnej relacji, współzależności liturgii i duchowości, w sensie prześledzenia dziejów celebracji Misterium, jego świadomości i rozumienia co do przełożenia na życie i duchowość ucznia Chrystusa. Interesujący byłby sam charakter życia liturgią w poszczególnych okresach historii Kościoła.

III. W badaniach ważne jest zwrócenie uwagi na kryteria liturgiczności, które stanowią uwarunkowania dla duchowości liturgicznej. Chodzi tu przede wszystkim o obecność Chrystusa i wymiar eklezjalny.

---

⁴⁸ Lorenzo Artuso, *Liturgia e spiritualità. Profilo storico* (Padova: Edizioni Messaggero Padova, 2002).

IV. Zwieńczeniem takiego studium byłoby ukazanie liturgicznego aspektu w niektórych uprzywilejowanych dla duchowości tematach, takich jak: wiara, modlitwa osobista, kontemplacja, mistyka, asceza, świętość, życie w świecie, apostołat, misja (powołanie) i w ogóle pobożność (*pietas*). Analogicznie warto również wskazać na oczywistą konieczność wymiaru duchowego w głównych sektorach liturgii, takich jak: sakramenty, celebrowanie Eucharystii, liturgia Godzin, rok liturgiczny, świętowanie, relacja sakramentów i sakramentaliów.

Wszystkie te zadania winny zmierzać do uwydatnienia racji przemawiających za utworzeniem zarówno pojęć, jak i charakterystyki duchowości liturgicznej. Jest to obszar żywy i otwarty na progresję, analogicznie do samego uczestnictwa w Misterium Chrystusa i Kościoła.

4. DUCHOWOŚĆ Z LITURGII

Jak wynika z dotychczasowych rozważań, liturgia realizuje osobową i dynamiczną relację między Bogiem i ludźmi, między Bogiem i każdym człowiekiem w Kościele. Liturgia zatem ukazuje się nam jako fundament duchowości chrześcijańskiej, którą szczególnie promuje Sobór Watykański II, widząc w niej rękojmię ożywienia chrześcijańskiego ducha na wzór pierwszych uczniów Chrystusa, kiedy to duchowość rozwijała się wyłącznie w oparciu o chrzest i Eucharystię. Ale to zagadnienie wymagałoby gruntownego zbadania i ukazania kanonów duchowości Kościoła starożytnego. Czynne uczestnictwo w Liturgii staje się, jak sama Liturgia, źródłem i szczytem życia, wyrażającym Misterium Chrystusa w konkretach codzienności. Tak wygląda osnowa duchowości zakorzenionej w Liturgii. To, co zostało ukryte w Chrystusie, przedłuża się w sakramentach Kościoła, by objawić się w uczniach Chrystusa, w ich postawie miłości i świadectwa⁴⁹. Taki jawi się nam Kościół pierwotny i do takiego modelu sięgnął Sobór, stawiając liturgię jako punkt wyjścia do ponownego spojrzenia na naturę Kościoła, na etos chrześcijanina i na dynamizm wiary. Istotą życia liturgicznego jest pełnia życia całego człowieka, nie tylko modlitwa, śpiew czy życie duszy, ale cały człowiek z duszą i ciałem, wszystko integralnie związane i potrzebne. Trafnie to wyraził Romano Guardini w swojej książce o formacji liturgicznej:

---

⁴⁹ Quod conspicuum fuit in Christo transivit in Ecclesiae sacramenta – św. Leon Wielki, *Sermo* 74, 2. PL 54, 398A.

Ciò che opera nell'azione liturgica, che prega,
che offre e agisce non è l'«anima», non l'«interiorità», bensì l'«uomo»⁵⁰.

Sięgnięcia do źródeł, tak charakterystycznego dla Soboru, nie można rozumieć jedynie jako archeologicznego zachwyty nad początkami, ale jako faktyczne zwrócenie się do źródła ontologicznego, *arche*, jakim jest sam Bóg, który ostatecznie przemówił przez swojego Syna, Słowo Wcielone w naturę człowieka, ale nie mniej w liturgię, co stanowi nieustannie trwające Misterium, dostępne i zapraszające każdego, kto pragnie ocalenia i pełni.

Są to apele na pozór dyskretne, wyrażone powściągliwie w dokumentach Magisterium, ale niezwykle skondensowane, które należy odczytywać w znaczeniu takim, w jakim zostały one napisane oraz ze świadomością taką, jaką mieli ojcowie soborowi, czyli wbrew pozorom – nie należy czytać jedynie dokumentów soborowych i zniechęcać się ich ogólnością, ale należy czytać teologię przedsoborową, która ten Sobór bezpośrednio przygotowała i która ma niezwykłą moc inicjacyjną w istotę ducha Soboru i w jego intencji. Dlatego postulatory, na pozór ukryte, należy odnajdywać, zgłębiać i realizować, bo ich moc nie leży w ilości słów, lecz w randze zagadnienia.

W oparciu o te przesłanki można uznać, że duchowość wypływająca z liturgii i inspirowana liturgią powinna być duchowością całego Kościoła, a nie ograniczać się do duchowości elitarnej bądź alternatywnej. Z racji swojej bazy, jaką jest zbawcze Misterium Chrystusa i Kościoła, rzeczywistość obiektywna i uniwersalna, duchowość ta określana jest jako duchowość klasyczna i kościelna (eklezjalna)⁵¹.

WNIOSKI

W opracowaniu został podjęty temat duchowości liturgicznej jako spojrzenie na liturgię w duchu założeń Soboru Watykańskiego II. Są to założenia w pewnym sensie nowe i zasługujące na studium z wielkim skupieniem i z sięganiem do zaplecza teologicznego Kościoła, ale z drugiej strony są to założenia bardzo podstawowe i pierwotne, znane we wczesnym chrześcijaństwie jako jego ostoja i czynnik wyróżniający. Tym niezmiennie jest liturgia, tak jak cechą charakterystyczną chrześcijanina jest jego relacja z Chrystusem. Krótkie nawet studium pozwala docenić znaczenie postulatów Soboru Waty-

---

⁵⁰ Romano Guardini, *Formazione liturgica. Saggi* (Milano: Edizioni O.R., 1988), 21.

⁵¹ Por. m.in. Augé, *Spiritualità*, 105-107.

kańskiego II, które nie tylko promują liturgię i stawiają ją jako warunek rozumienia Kościoła, chrześcijaństwa i zbawienia, ale przede wszystkim zwracają uwagę na to, czym liturgia jest i ukazują ją w optyce Misterium dynamicznego i żywego spotkania Chrystusa z Kościołem, a w nim z każdym człowiekiem. Jest o tym mowa szczególnie w Konstytucji o liturgii *Sacro-sanctum Concilium* oraz w dwóch Konstytucjach o Kościele *Lumen gentium* oraz *Gaudium et spes*. Te postulaty odzwierciedliły się już w literaturze liturgicznej, która rozwinęła nową dziedzinę teologii liturgicznej oraz podejmuje próbę tworzenia założeń teologicznych dla duchowości liturgicznej. Istotne jednak dla nauki Soboru jest dotarcie do wiernych i doprowadzanie ich do Chrystusa, stąd rdzeniem soborowego postulatu o liturgii nie jest sama nauka o niej, lecz życie liturgią w pełni, co określamy w Kościele jako duchowość liturgiczną, odkrywaną dzięki studiom jako pierwotną i podstawową duchowość Kościoła, bez której nie ma realnego związku z Bogiem i dostępu do łaski zbawienia. Jeśli Sobór rozpoczął swoje nauczanie od Konstytucji o liturgii, to tym bardziej nas upewnił, że dalsze dokumenty i posoborowe Magisterium zrozumiałe będą w pełni z uwzględnieniem tych postulatów, jakie zawarte zostały w *Sacro-sanctum Concilium*. Jest to życie z Chrystusem obecnym w liturgii i w Jego Duchu rozumienie słów Pisma Świętego, Kościoła i Jego Tradycji oraz świata.

BIBLIOGRAFIA

- Artuso, Lorenzo. *Liturgia e spiritualità. Profilo storico*. Padova: Edizioni Messaggero Padova, 2002.
- Augé, Matijas. *Spiritualità liturgica*. Milano: Edizioni San Paolo, Cinisello Balsamo, 1998.
- Augé, Matijas. *Liturgia. Storia, celebrazione, teologia, spiritualità*. Milano: San Paolo Edizioni, 2010.
- Aumann, Jordan. *Zarys historii duchowości*, tłum. Jan Machniak. Kielce: Jedność, 2007.
- Balthasar, Hans U. *Spiritus Creator. Skizzen zur Theologie*, t. 3. Einsiedeln: Johannes Verlag, 1967.
- Bouyer, Louis. „La liturgie demeure aujourd’hui le lieu de la vie spirituelle pour le prêtre et pour le laïc”. *La Maison Dieu* 69(1962): 3-24.
- Bouyer, Louis. *Wprowadzenie do życia duchowego*, tłum. Lucyna Rutowska. Warszawa: Wydawnictwo PAX, 2014.
- Brovelli, Franco. „Liturgia e spiritualità: storia di un problema recente e suoi sviluppi”. W *Ritorno alla liturgia. Saggi sul Movimento liturgico* di Franco Brovelli (a cura di), 213-278. Roma: CLV Edizioni Liturgiche, 1989.
- Campatelli, Maria. „Kreatywna i formacyjna siła liturgii”, tłum. Krzysztof Stopa. W *Teologia pastoralna. Duszpasterstwo na nowe czasy*, red. Tomas Špidlik, Marko Rupnik, 364-379. Kraków: Salwator, 2010.

- Cervera, Jesús C. „Liturgia e Spiritualità”. W *Scientia liturgica*, t. 2. *Liturgia fondamentale*, ed. Anscar J. Chupungco, 63-82. Casale Monferrato: Alessandria, 1998.
- Chmielewski, Marek. „Posoborowe koncepcje teologii duchowości”. *Roczniki Teologiczne* 43 (1996), 5: 21-37.
- Czerwik, Stanisław. „Mistagogia w służbie duchowości liturgicznej”. W *Mistagogia a duchowość*, red. Andrzej Żądło, 46-61. Katowice: Księgarnia św. Jacka; Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego, 2004.
- Duggan, Robert. „Liturgical Spirituality and Liturgical Reform”. *Spiritual Life* 27(1981), 1: 46-53.
- Guardini, Romano. *Formazione liturgica. Saggi*. Milano: Edizioni O.R., 1988.
- Guardini, Romano. *O duchu liturgii*, tłum. i oprac. M. Wolicki. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1996.
- Irwin, Kevin. *Liturgy, Prayer and Spirituality*. New York: Paulist Press, 1984.
- Jan Paweł II. List apostolski *Tertio millennio adveniente*. Watykan: Typis Polyglottis Vaticanis, 1994.
- Kavanagh, Aidan. „Liturgie et conscience ecclésiale”. *La Maison-Dieu* 154(1983): 9-35.
- Kruger, Ferdi P. „The Contemplative Influence of Cognition and Recognition on Participation and Celebration of Holy Communion”. *Studia Liturgica* 49(2019), 1: 43-57.
- Marsili, Salvatore. „La «spiritualità liturgica» in clima di polemica”. *Rivista Liturgica* 61(1974): 337-354.
- Nadolski, Bogusław. *Liturgika*, t. 1. Poznań: Pallotinum, 1989.
- Nadolski, Bogusław. „Duchowość Liturgii godzin”. W *Mirabile laudis canticum. Liturgia godzin: dzieje i teologia*, red. Helmut J. Sobeczko, 191-200. Opole: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego, 2008.
- Neunheuser, Burghardt. „Spiritualité liturgique”. W *Dictionnaire encyclopédique de la liturgie*, ed. Domenico Sartore, Achille M. Triacca, Henri Delhougne, t. 2, 416-417. Turnhout: Brepols, 2002.
- Nichols, Aidan. *Patrząc na liturgię*, tłum. Tomasz Glanz. Poznań: Klub Książki Katolickiej [b.r.w.].
- Ratzinger, Joseph. *Duch liturgii*, tłum. Eliza Pieciul. Poznań: Klub Książki Katolickiej, 2002.
- Ratzinger, Joseph. *Nowa pieśń dla Pana. Wiara w Chrystusa a liturgia dzisiaj*, tłum. Juliusz Zychowicz. Kraków: Wydawnictwo ZNAK, 2005.
- Ratzinger, Joseph. *Teologia liturgii*, tłum. Wiesław Szymona. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012.
- Routhier, Gilles. „Liturgical Formation”. *Studia Liturgica* 46(2016), 1-2: 39-54.
- Ryan, John B. „The *Sensus Fidelium*, the Magisterium, and Liturgy: A Hot Topic Becomes Hotter”. *Studia Liturgica* 46(2016), 1-2: 11-119.
- Secondin, Bruno. „Liturgia a spiritualità: dialoghi incompiuti e imperfetti”. *RPL* 4(1988): 47-54.
- Sobór Watykański II. *Konstytucja o świętej liturgii ‘Sacrosanctum Concilium’*. Watykan: Typis Polyglottis Vaticanis, 1963.
- Sobór Watykański II. *Konstytucja duszpasterska o Kościele ‘Gaudium et spes’*. Watykan: Typis Polyglottis Vaticanis, 1965.
- Świerzawski, Waław. *Mistrzu, gdzie mieszkasz? Człowiek istota mistyczna*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne HODIE, 1994.
- Torcivia, Mario. „Spiritualità e liturgia. La riflessione post-conciliare”. *Teresianum* 61(2010): 59-102.
- Vagaggini, Cipriano. *Il senso teologico della liturgia. Saggio di liturgia teologica generale*. Roma: San Paolo, 1965.

DUCHOWOŚĆ LITURGICZNA – UKRYTY POSTULAT VATICANUM II

S t r e s z c z e n i e

Artykuł dotyczy rzadkiego zagadnienia liturgicznego i teologicznego, które bezpośrednio wskazuje na duchowość, ale jednocześnie w pełni korzysta z realiów liturgii. Nie chodzi bynajmniej o proste połączenie dwu dziedzin nauki i życia Kościoła lub ich metodologiczne pomieszanie, ale o spojrzenie na liturgię przez pryzmat ducha oraz zrozumienie, że duchowość znajduje swoje niezbywalne źródło w liturgii ze względu na obecnego i działającego w niej Chrystusa oraz Jego Misterium odkupienia i uświęcenia. Sygnalizowany w tytule temat to duchowość liturgiczna. W krótkim studium autorka prezentuje aktualne wysiłki podejmujące zagadnienie mistycznego aspektu liturgii, rozpoczynając od postulatów Soboru Watykańskiego II poprzez pokazanie kilku prób definiowania duchowości liturgicznej. W tych nawet kilku lapidarnych określeniach przedmiotu badań odsłania się rola historii z dominującym w poszczególnych okresach rozumieniem duchowości, liturgii oraz Kościoła. Rodzi się zatem potrzeba studiów i formacji przy jednoczesnym docenianiu ukrytych pozornie inspiracji nauki soborowej, które w krótkich sformułowaniach kierują uwagę wiernych na główny profil odnowy.

Słowa kluczowe: liturgia; duchowość; mistyka sakramentalna; sobór; postulat.